



Haris Dubravac

## Slovo o Božijoj blizini – islamska perspektiva

UDK 28-13 : 28-23

### Sažetak

Ovaj tekst se bavi sadržajima Kur'ana, *svetih predaja (eḥāhdīs ḳudsijeh)* i djela većinom klasičnih muslimanskih autora, u kojima se tretira Božija blizina, sveprisutnost, sveobuhvatnost, Svebivstvo, imanencija. Prije toga iznoseći odnos između Božije transcendencije (*tenzīh*) i imanencije (*tešbīh*). Također, tretirali smo načine i efekte približavanja Bogu, odnosno, čovjekov *odgovor* na Božiju Blizinu u formi bivanja svjesnim te sveobuhvatne Stvarnosti, posebno obraćajući pažnju na autore sufijske provenijencije koji su na tako dopadljiv način predstavljali Božiju Sveprisutnost. Tekst završavamo dijelom koji nije uobičajen zaključak, jer nam se čini da narav ovoga teksta takvo što iziskuje.

*Ključne riječi:* Kur'an, svete predaje (*eḥāhdīs ḳudsijeh*), Božija transcendencija (*tenzīh*), Božija imanencija (*tešbīh*), Božija Blizina (*ḳurb*) i Sveprisutnost, sufijski autori, približavanje Bogu

## Uvod

U ovome radu tretiramo Božiju Blizinu u svjetlu tekstova Kur'ana, *svetih predaja* (*eḥādīs kud-sijeh*) i uglavnom djela klasičnih muslimanskih autora, to jest, u okviru islamske konstitutivne i interpretativne tradicije, nastojeći koristiti se nešto širom literaturom. Prije glavnog dijela ukratko smo se osvrnuli na pitanje Božije transcendencije (*tenzīh*) i imanencije (*tešbīh*), što je neizostavan preludij za ovakvu vrstu rada. U narednom poglavlju naveli smo kur'anske stavke koji spominju Božiju Blizinu i Sveprisutnost, ponajviše se oslanjajući na tumačenja Kur'ana predstavljena u djelu *The Study Quran: A New Translation and Commentary*.<sup>1</sup> Postoji više razloga za takav postupak. Naime, radi se o djelu izuzetnog kvaliteta, djelu koje sabire širok spektar komentara uglavnom klasičnih muslimanskih autora koji su se ostvarili u raznim poljima islamske učenosti, pa smo smatrali da najviše odgovara zadatku koji smo pred sebe postavili pišući ovaj rad. U narednom potpoglavlju smo naveli tek dvije *svete predaje*, koje su nadugo i naširoko obrazlagali sufijски autori, međutim, imajući u vidu prostor koji smo dodijelili komentarima kur'anskih ajeta, ovdje se nismo upuštali u detaljniju analizu.

Nadalje, u narednom poglavlju iznosili smo većinom sufijска tumačenja Božije Blizine, pošto su autori takve provenijencije ponajviše insistirali na Božijoj Bliskosti, Sveprisutnosti, nudeći zadovoljavajuća objašnjenja ovog pitanja, a pritom imajući na umu da je ovo *klizav teren* s obzirom na to da govorimo o nečemu što se spoznaje *otkrovenjem* (*kešfom*), odnosno stvaralačkom imaginacijom (*ḥajāl*). Zbog toga, onoliko koliko su bili kadri, onima koji nisu kušali Božiju Blizinu pokušali su je objasniti na razumljiv način.

Zatim smo u potpoglavlju tretirali čovjekov *odgovor* na Božiju Blizinu, to jest njegovo nastojanje da se približi Bogu ili, bolje kazano, da postane svjestan te Bliskosti. Istovremeno, pažnju smo posvetili i načinima i efektima tog približavanja.

Na kraju ovog uvoda napominjemo da smo se opredijelili za ovu temu ponajviše zbog toga što na bosanskom jeziku nismo uspjeli naći rad u kojem se detaljnije razmatra Božija Blizina / Sveprisutnost / Imanencija u pogledu islamske tradicije.

## 1. Igra između dvije vatre – transcendencije i imanencije

*Zagovaraš li nesličnost – omeđuješ,  
zagovaraš li sličnost – ograničuješ,  
zagovaraš li obje stvari – pravilno rasuđuješ,  
imam si pravi i znanjima zagospodaruješ.*<sup>2</sup>

Ibn Arebi

Bog se nužno pojavljuje kontingentnim bićima dvojako. Bog je i Stvoritelj i Razaratelj, i Milostivi i Srditi. Svaka analiza božanskih atributa pokazuje da se oni moraju shvatiti i pozitivno i negativno, kako u pogledu transcendencije (nesličnosti, neuporedivosti) tako i u pogledu imanencije (sličnosti, uporedivosti).<sup>3</sup> Razlog za to je jednostavno što Bog, po Sebi, jest i odsutan od svega i prisutan sa svime u univerzumu. Ljudska bića, stvorena na Božiju sliku, imaju jedinstven odnos i s Bogom i s kosmosom. To im omogućava dokučiti, razumjeti Boga kako u Njegovoj udaljenosti tako i u Njegovoj bliskosti. Sposobnost razumijevanja Boga kao udaljenog Ibn Arebi naziva *razumom* (*'akl*), a sposobnost viđenja Boga kao bliskog *imaginacijom* (*ḥajāl*). Ono što se oslovljava intelektom, on naziva *srcem* (*kalb*)<sup>4</sup> – jedan važan kur'anski pojam koji označava sintetičku, duhovnu prirodu ljudske

<sup>1</sup> Seyyed Hossein Nasr Et Al. (eds.), *The Study Quran: A New Translation and Commentary*, HarperOne, San Francisco, 2015, str. 2048. Prilikom jednog razgovora, William C. Chittick nam je kazao da ne postoji ni na arapskom jeziku djelo poput ovoga. Razgovor vođen na Institutu za sufijске studije (Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü) pri Univerzitetu Üsküdar u Istanbulu 27. jula 2018. godine.

<sup>2</sup> Usp. Ibn Arebi, *Dragulji mudrosti*, s arapskog preveo Jovan Kuzminac, Prosveta, Beograd, 1999, str. 59.

<sup>3</sup> U vezi s ovakvim razumijevanjem riječi *transcendencija/transcedentan* i *imanencija/imanentan*, vidjeti: William C. Chittick, *Science of the Cosmos, Science of the Soul: The Pertinence of Islamic Cosmology in the Modern World*, Oneworld Publications,

Oxford, 2007, str. 91. Da se božanski atributi trebaju shvatiti kako na pozitivan tako i na negativan način, Ibn Arebi nalazi utemeljenje u Kur'anu kad kaže: "Svevišnji Bog kaže: *Niko nije kao On*, otklanjajući sličnost i: *On sve čuje i sve vidi* (XLII, 11), potvrđujući sličnost" (Ibn Arebi, *Ibidem*, str. 59–62). Naravno, ovdje se mora spomenuti još jedno čitanje navedenog stavka. Doslovno, ovaj ulomak se prevodi kao: "Ništa nije kao Njegova sličnost (*ke mislihi*)."<sup>3</sup> Šire o tome vidjeti: S. H. Nasr Et Al. (eds.), *Ibidem*, str. 1175–1176.

<sup>4</sup> Ali ibn Ebi Talib veli da je razum (*'akl*) u srcu (*kalb*); vidjeti: Muhammed ibn Ismail El-Buhari, *Knjiga o edebu*, s arapskog preveo Armin Abaza, Islamski kulturni centar, Mostar, 2009, str. 216.



svijesti. Da bi srce percipiralo Riječ Božiju, koja odjekuje u njemu samom, i da bi izoštrilo vlastiti duhovni instinkt, ono mora otvoriti svoja dva oka – oko razuma i oko imaginacije.<sup>5</sup>

Oko razuma je manjkavo zato što može vidjeti Boga samo kao transcendentnog. Ono prepoznaje da se Bog ne može spoznati po Sebi, stoga Ga opisuje kao potpuno odvojenog od svake stvorene stvari i svakog kvaliteta. Prevelik naglasak na racionalnom mišljenju potiskuje božansko u potpunu transcendenciju. Kad se ovaj proces ne čuva u balansu s okom imaginacije, racionalna analiza na kraju čini “hipotezu o Bogu” irelevantnom za rigorozno, kritičko promišljanje.<sup>6</sup>

Istovremeno, oko imaginacije vidi Boga kao imanentnog. Prepoznaje Božije znake i oznake u svim stvarima. Ono percipira univerzum kao glumište božanskog značenja, prožeto inteligentnim i inteligibilnim svjetlom. Nalazi Božija imena i atribute manifestiranim posvuda u svijetu i duši te opisuje Boga u pozitivnim pojmovima koji su podržani Objavom i prirodnim domenom. To će reći da oko imaginacije vidi stvari ne samo kao znakove i ukazivanja na Boga nego i kao Njegovu aktuelnu Prisutnost. Međutim, prepušteno sebi, ono će

deificirati, odnosno obogotvoriti svijet i njegove prinose te zapasti u *teksir* – potvrđivanje više bogova. Zato treba prepoznavati Boga i u Njegovoj transcendenciji i u Njegovoj imanenciji, kako Njegovu apsolutnost tako i Njegovu beskonačnost.<sup>7</sup>

No, stvarnost stvorenja nije stvarnost u kojoj će ostati daleko od Boga, stoga ona mogu jedino ostati u Njegovoj Blizini.<sup>8</sup> Sufijski autori predaju o Božijoj prethodećoj Milosti<sup>9</sup> razumijevaju u značenju da je Božija Bliskost stvarnija od Njegove udaljenosti. Bog je uvijek prisutan, a percepcija Njegove odsutnosti će na koncu nestati.<sup>10</sup> Zbog toga se u nastavku usredsređujemo isključivo na Božiju Blizinu.

## 2. Božija Blizina u islamskoj konstitutivnoj tradiciji<sup>11</sup>

### 2.1. Kur'an

*Rekoh: “Veo sa Svog Lica sad otkloni Ti Postoje mnogi koji ga čeznu vidjeti.”*

*Lijepi Voljeni lijepo odgovori:*

*“Lice je u’jek prisutno, nauči gledati.”<sup>12</sup>*

(Evħadu’d-Din Kirmāni)

Postoji mnoštvo kur’anskih ajeta koji nam ukazuju na Božiju Sveprisutnost i Blizinu:

preveo i bilješkama pratio Muhamed Halilkanović, Behram-begova medresa, Tuzla, 2011, tom 2, str. 27-31.

<sup>10</sup> William C. Chittick, *Sufism: A Short Introduction*, Oneworld Publications, Oxford, 2000, str. 30.

<sup>11</sup> Pod konstitutivnom tradicijom podrazumijevamo Kur’an (Objava) i Hadis (Predaja). Tradiciju u njenoj dihotomiji sačinjava konstitutivna i interpretativna tradicija. Konstitutivna (Objava i Predaja) je sami temelj i polog islama, a sve što je muslimanski misleći genij na tom temelju promišljao jeste interpretativna tradicija islama. Nema promjene u izvorima, principima i temeljima islama, nego samo u načinima na koji se religija razumije, primjenjuje i živi u različitim vremenima i na različitim mjestima. Upravo je to smisao: vjerski izvori jesu primarne reference, temelji vjere i vjerske prakse ostaju kakvi jesu, ali naše čitanje i naše shvaćanje ovih tekstova se obnavlja doprinosom onih učenjaka i mislilaca koji će otvoriti nove vidike oživljavajući nadvremenu vjeru u našim srcima i podstičući naš razum da se suoči s izazovima vremena. Interpretativna je ujedno i kulturna tradicija, ali ne smije biti u suprotnosti s konstitutivnom tradicijom. Opširnije o ovome, vidjeti: Adnan Silajdžić, *Značenje i značaj islamske tradicije*, Zbornik radova Naučnog skupa “Islamska tradicija Bošnjaka: izvori, razvoj i institucije, perspektive”, Rijaset islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, 2008, str. 13-14.; id., *40 hadisa sa komentarom*, četvrto izdanje, Fakultet islamskih nauka i El-Kalem, Sarajevo, 2005, str. 25-26.

<sup>12</sup> *Nauči gledati, izbor rubajija Arħwaduddina Kirmanija*, preveo i priredio Hamza Halitović, “Živa baština – časopis za filozofiju i gnozu”, Fondacija “Baština duhovnosti”, Mostar, 2018, vol. IV, br. 13, str. 80, rubajija 4.

<sup>5</sup> Usp. W. C. Chittick, *Ibidem*, str. 70-71; usp. id., *The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-‘Arabi’s Metaphysics of Imagination*, SUNY Press, Albany, 1989, str. 112-125, 356-382.

<sup>6</sup> Usp. W. C. Chittick, *Science of the Cosmos, Science of the Soul*, str. 71-72.

<sup>7</sup> Usp. *Ibidem*, str. 72-3; id., *Ibn ‘Arabi – Heir to the Prophets*, Oneworld Publications, Oxford, 2005, str. 18-20; Sejjid Husejn Nasr, *Tri muslimanska mudraca – Ibn Sina, Suhrawardi, Ibn Arebi*, s perzijskog preveo Bećir Džaka, El-Kalem, Sarajevo, 1991, str. 131-135. Vidjeti također: Ibn Arebi, *Ibidem*, str. 57-67, 285-292; Rešid Hafizović, *Imanski šarti u svjetlu klasičnog muslimanskog mišljenja*, Fakultet islamskih nauka i El-Kalem, Sarajevo, 2006, str. 21-22; id., *Sušinski čitanje Ibn Arebijeva “Fususa” kroz komentar Abdulaha Bošnjaka*, Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”, Sarajevo, 2013, str. 76-78; Abdulah-efendija Bošnjak, *Tumačenje dragulja poslaničke mudrosti: skidanje duvaka s nevjesta božanskih objava na uzvišenim stolicama mozaične mudrosti*, s arapskog preveo Rešid Hafizović, Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”, Sarajevo, 2009, knjiga 2, str. 13-15, 161-256; Šejh Abdulah Bošnjak, *Knjiga o ostvarenju dijela u vidu cjeline i javljanju ogranka u vidu osnove*, s arapskog preveo Džemal Čehajić, “Zbornik radova Islamskog teološkog fakulteta u Sarajevu”, god. I, br. 1, Sarajevo, 1982, str. 82-88; Allame Sejjid Muhammed Husejn Husejini Teherani, *Tumačenje ajeta Nur: Allah je svjetlo nebesa i Zemlje*, s perzijskog preveli Mediha Imamović, Amar Imamović, Fondacija “Baština duhovnosti”, Mostar, 2017, str. 45.

<sup>8</sup> Usp. W. C. Chittick, *Science of the Cosmos, Science of the Soul*, str. 92.

<sup>9</sup> Opširnije o tome, vidjeti: Uređivački kolegij, *Zbirka hadisi kudsijski: s komentarima En-Nevevija i El-Kastalanija*, s arapskog

1. *Kuda god se okrenete, pa tamo je Lice Božije. Bog je Sveobuhvatni i Znajući (2:115).*<sup>13</sup>

U stavicima kakvi su ovi, gdje se navodi nekoliko povoda Objave, komentatori često zauzimaju neutralan stav i priznaju da povod nije presudan s obzirom na doktrinarni sadržaj, koji je u ovom ulomku dubok i univerzalan. *Tamo je Lice Božije* neki su jednostavno shvatali u značenju "tamo je Bog", "tamo je Božija *kibla*" (Eṭ-Ṭaberī), "tamo je Božije Zadovoljstvo" (Fahruddīn er-Rāzī). U vezi s ovim ulomkom mnogi spominju sljedeće: *Sve stvari propadaju, osim Njegova Lica (28:88)*; *Sve na njoj prolazi. A ostaje Lice tvoga Gospodara, Posjednika Veličanstva i Plemenitosti (55:26-27)*; *On je s vama gdje god bili (57:4)* i *On je s njima ma gdje da su (58:7)*. Neki tvrde da sama činjenica da kaže *kuda god* jeste najjači dokaz protiv antropomorfiziranja Boga, pošto svako tijelo može biti samo na jednom mjestu, a ne na više mjesta istovremeno (Er-Rāzī). *Sveobuhvatni (vāsī)* može također značiti *darežljivi i velikodušni* (El-Ḳurtubi). Srodni ulomci uključuju: *Uistinu, vaš Gospodar je neizmjernog oprosta (53:32)* i *Moja Milost obuhvata sve stvari (7:156)*. Er-Rāzī spominje, u vezi s rušenjem džamija koje je spomenuto u prethodnom stavku, da se ovaj izraz može razumjeti u značenju da, uprkos uništenju džamija, spominjanje Boga se ne može spriječiti, jer je On ondje gdje god se okrenemo. Ovaj ajet se također može uzeti kao aluzija na Sveprisutnost Boga, Koji je *Prvi, i Posljednji, i Vanjski, i Unutrašnji (57:3)*, očitovan u svemu, iako *ništa nije poput Njega (42:11)*. Ovaj ulomak se razumijeva u značenju da je Bog prisutan posvuda te je jedna od tekstualnih osnova za sufijsko učenje o *jedinstvu bitka*, odnosno *vahdetü'l-vudžūdu*.<sup>14</sup>

2. *A kad te robovi moji za Mene upitaju, Ja sam, sigurno, blizu: odazivam se dovi molitelja kad Me zamoli (2:186).*

Ahmed ibn Hanbel navodi predanje od Ebū Mūsāa el-Eš'arija, koji je rekao: "Bili smo s Allahovim Poslanikom u jednom pohodu. Ni na jedno se brdo nismo uspinjali, na vrh izišli niti sišli u dolinu a da nismo glasno tekbire donosili!" Zatim kaže: "Poslanik je došao kod nas i rekao: 'O ljudi! Suzdržite se! Vi ne zovete nikoga ko je gluh ili odsutan, nego zovete Onoga Koji čuje i vidi. Onaj Koga zovete bliži je svakom od vas od vrata njegove jahalice!'"<sup>15</sup>

3. *On zaista sve čuje i blizu je. (34:50)*

Kaže El-Iskenderi: "Zraci srčanog vida svjedoče ti da je On blizu tebe."<sup>16</sup>

4. *Mi smo njemu bliži od vratne žile kucavice. Kad se dvojica sastanu i sjednu jedan s desne, a drugi s lijeve strane, on ne izusti nijednu riječ a da pored njega nije prisutan Onaj Koji bdije. (50:16-18)*

Dio *Mi smo njemu bliži od vratne žile kucavice* je problematičan za mnoge komentatore. Neki nastoje izbjeći doslovno značenje, govoreći da se *Mi* odnosi na dva meleka (Ibn Kešir). Drugi smatraju da je ovaj ajet povezan s narednim, stoga smatraju da dio koji glasi: *Mi smo njemu bliži od vratne žile kucavice. Kad se dvojica sastanu...* ukazuje da Bog i dalje ima moć nad dvojicom kad se sastanu i da, iako je odredio svakoj osobi po dva meleka, On nije u potrebi za njima kako bi znao šta osoba čini (Ez-Zemaḥšeri). Premda je ovo drugo čitanje dio onoga što se podrazumijeva, to je jedan od onih ajeta koji ukazuju na Božiju imanenciju u cjelokupnom stvaranju (vidjeti, naprimjer: 2:115), da je Božanska Stvarnost supstrat svake stvarnosti te da je Bog najbliži i najprisnija Stvarnost ljudskome biću. Bog je s ljudskim bićima gdje god se ona nalaze (57:4) i uvijek im je blizak, ali ljudi, unatoč tome, često ne uspijevaju biti s Bogom, odnosno blizu Njega, pa tako

<sup>13</sup> Prijevodi stavaka iz Kur'ana u ovome tekstu se donekle naslanjaju na prijevod rahmetli Besima Korkuta, jer tamo gdje je bilo nužno uskladiti prijevod s prijevodom na engleski jezik iz djela *The Study Quran* to je i učinjeno kako bi intencija komentara mogla doći do izražaja.

<sup>14</sup> Usp. S. H. Nasr Et Al. (eds.), *Ibidem*, 53-54. Vidjeti također: Derviš M. Korkut, *Spiritualizam i avet materijalizma u svijetlu mistike*, u: Šaćir Filandra, *Bošnjaci i moderna: humanistička misao Bošnjaka od polovine XIX do polovine XX stoljeća*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1996, str. 150.

<sup>15</sup> Vidjeti: Ibn Kesir, *Tefsir: skraćeno izdanje*, drugo izdanje, prevela grupa prevodilaca, Visoki saudijski komitet za pomoć BiH, Sarajevo, 2002, str. 122; vidjeti stihove Mevlane Dželaluddina Rumija koji ukazuju na ovaj stavak, u: Eva de Vitray-Meyerovitch, *Antologija sufijskih tekstova*, s francuskog prevela Mirjana Dobrović, Naprijed, Zagreb, 1988, str. 47.

<sup>16</sup> El-Iskenderi, *Mudrosti (El-Hikem)*, komentar: Muhamed Mustafa Ebu-l-Ula, s arapskog preveo Ismail Ahmetagić, El-Kalem, Sarajevo, 2002, str. 133.



ostaju daleko od Njega.<sup>17</sup> Muḥammed Muštafa Ebū'l-'Ula' za ovaj kur'anski ajet kaže da je On, Uzvišeni, po onima koji su se osvjedočili (*ehlu's-šubūd*), blizu nama Svojim Bićem (*Zāt*), dok oni koji ispred sebe zastor imaju (*ehlu'l-ḥidžāb*) govore da je On blizu nama Svojim Znanjem, Svojom Moći, Svojom Voljom itd.<sup>18</sup>

Što se tiče korištenja komparativne forme (*akrebu – bliži*) u ovom stavku, Ibn Arebi veli da je Stvarni nama bliži negoli naše jastvo, zato je On upotrijebio komparativni oblik, jer postoji nešto bliže. Najbliža od stvari jeste blizina manifestiranog nemanifestiranom. Dakle, nema ništa bliže manifestiranom od nemanifestiranog, izuzev samog manifestiranog i ne postoji ništa bliže nemanifestiranom od manifestiranog, osim samog nemanifestiranog. No, On je bliži čovjeku negoli žila kucavica, stoga je On istovjetan onome za koga se kaže da ima žilu kucavicu.<sup>19</sup>

5. *AMi smo mu bliži od vas, ali vi ne vidite.* (56:85)

Bog je neprekidno bliži ljudima negoli oni sami sebi i On ima moć nad njima u svakom trenu, uprkos njihovim iluzijama o suprotnom.<sup>20</sup>

6. *On je Prvi, i Posljednji, i Vanjski, i Unutrašnji.* (57:3)

Prema Ez-Zemaḥšeriju, umjesto da se ovaj kur'anski ajet razumije kao prosto nabranje četiri Božija imena, ovaj ajet se može čitati u vidu dva para: "On je Prvi i Posljednji, i Vanjski i Unutrašnji", što ukazuje da se Bog vidljivo manifestira, a nevidljivo skriva svakog trenutka, prošlog i budućeg (El-Ālūsī, Ez-Zemaḥšeri). Također se kaže da *Vanjski* ukazuje na Onoga

Koji je iznad svih stvari, dominirajući nad njima, a *Unutrašnji* označava Onoga Koji je unutar svega, tako da poznaje njihove unutarnje dimenzije (Ez-Zemaḥšeri). Iz sufijske perspektive, to da je Bog *Vanjski* ukazuje na način na koji se sve što postoji može razumijevati kao *Božije samootkrićvanje*.<sup>21</sup> El-Iskenderi veli: "Sve čini vidljivim, jer je On Nevidljivi, a postojanje svega čini nevidljivim, jer je On Vidljivi."<sup>22</sup> Prvi i Posljednji obuhvata svaku realnost vremena, a Vidljivi i Nevidljivi obuhvata svaku realnost prostora.<sup>23</sup> On je uočljiv po Svojoj djelatnosti, nevidljiv po Svojoj bitnosti. Ne vide Ga oči, a On sve vidi. Ili, bolje kazano, sve oči Njime vide. Njegovim svjetlom i pomoću moći koju je On očima dao.<sup>24</sup> Sulṭān Veled pjeva:

*Njegov Bitak nije ni u nutrini, a niti je u vanjštini, i nutrina i vanjština Njegov nur je u cjelini.*<sup>25</sup>

7. *On je s vama gdje god bili.* (57:4)

Ovdje je riječ o konkretnom, a ne o alegoričnom i prenesenom značenju. Bog je sa svakim pojedincem i sa svakom stvari, u svako vrijeme i na svakom mjestu.<sup>26</sup>

8. *Nema tajnih razgovora među trojicom a da On nije četvrti, niti među petericom a da On nije šesti, ni kad ih je manje ni kad ih je više, a da On nije s njima ma gdje da su.* (58:7)

O načinu na koji "je Bog sa ljudskim bićima" se raspravlja; neki kažu da je pomoću Božijeg Znanja (Dželālu'd-Dīn el-Meḥallī i Dželālu'd-Dīn es-Sujūṭī) odnosno Njegova Znanja i Moći (El-Kurṭubī), dočim drugi tvrde da je posredstvom Njegove same Biti (Ibn 'Adžiba) odnosno Bitka (*vudžūd*, Er-Rāzī). To da je Bog *s vama gdje god*

<sup>17</sup> Vidjeti: S. H. Nasr Et Al. (eds.), *Ibidem*, str. 1267.

<sup>18</sup> El-Iskenderi, *Mudrosti (El-Hikem)*, komentar: Muhamed Mustafa Ebu-l-Ula, s arapskog preveo Ismail Ahmetagić, El-Kalem, Sarajevo, 2002, str. 79.

<sup>19</sup> Usp. William C. Chittick, *The Self-Disclosure of God: Principles of Ibn al-'Arabi's Cosmology*, SUNY Press, Albany, 1998, str. 56.

<sup>20</sup> Vidjeti: S. H. Nasr Et Al. (eds.), *Ibidem*, str. 1328.

<sup>21</sup> Usp. *Ibidem*, str. 1331. "...ja sam mu odgovorio: 'Što se tiče Njegovih riječi da je On Prvi i Posljednji i da je On Unutrašnji, dobro sam ih razumio, ali ne razumijem Njegovu tvrdnju da je on Vanjski jer vani ne vidim ništa drugo osim stvorenih stvari'. Na to je glas odgovorio: 'Kad bi njegov iskaz Vanjski podrazumijevao nešto drugo od vanjštine koju vidimo, to ne bi bila vanjština nego unutrašnjost (gdje bi to trebalo tražiti). Ali ja ti kažem da je On vanjski'. Tad sam razumio da nema stvarnosti izvan Boga i da u svemiru

nema ničeg izvan Njega, neka je slavljen i hvaljen Allah." (El-Arebi ed-Darkavi, *Pisma šejha Darkavija*, sa španskog preveo Dragan Bećirović, El-Kalem, Sarajevo, 2004, str. 45)

<sup>22</sup> El-Iskenderi, *Ibidem*, str. 306.

<sup>23</sup> Sayyid Qutb, *U okrilju Kur'ana*, s arapskog preveli: Omer Nakičević, Jusuf Ramić, Mesud Hafizović, Enes Ljevaković, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2000, knjiga 27, str. 199.

<sup>24</sup> Mustafa Mahmud, *Od sumnje do vjerovanja*, četvrto izdanje, s arapskog preveo Abdurahman Hukić, El-Kalem, Sarajevo, 1991, str. 89.

<sup>25</sup> Elvir Musić, *Riznica mevlеvijske mudrosti*, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2018, str. 208.

<sup>26</sup> Usp. S. Qutb, *Ibidem*, str. 202. Vidjeti opširnije: Ebu Hāmid El-Gazālī, *Niša svjetlosti*, s arapskog preveo Enes Karić, Mešihat Islamske zajednice u Hrvatskoj, Zagreb, 1995, str. 70-72.

bili u svakom momentu slijedi iz toga što je On Prvi, i Posljednji, i Vanjski, i Unutrašnji. Pritom, takvo *sastvo* se može potvrditi samo za Boga u odnosu na ljudska bića, ali ne i za ljudska bića u odnosu na Boga, jer *vi ste siromasi, vi trebate Boga, a Bog je neovisan i hvale dostojan.* (35:15)<sup>27</sup>

Od velikog je značaja činjenica da se u Kur'anu za Boga veli da je *Sveobuhvatni (El-Muħiṭ)*, a da termin *muħiṭ* ujedno znači životna sredina.<sup>28</sup>

#### 9. *A Bog sve obuhvata!* (4:126)

*Kāne muħiṭ* se ovdje prevodi kao *obuhvata* (vidjeti 4:108c). Aktivni particip, *Muħiṭ*, jeste jedno od Božanskih imena i često se prevodi kao *Sveobuhvatni* (85:20). U Kur'anu, Božansko ime *Muħiṭ* se obično spominje u vezi s ukorom odnosno prijetnjom nevjernicima ili licemjerima, premda, kad ga muslimani zazivaju, kao i s drugim Božanskim imenima, ono ne pripada nužno Božanskom ukoru. Ovdje se koristi u jednom univerzalnijem i više metafizičkom smislu – *Bog sve obuhvata.*<sup>29</sup>

#### 10. *I znajte: zaista On obuhvata sve.* (41:54)

Većina "Božije obuhvatanje svega" razumijeva kao ukazivanje na Božiju Moć i Znanje (Ibn Kešīr, El-Ḳurtubī, Er-Rāzī), no, gledano u svjetlu drugih ajeta, ovaj ajet se može odnositi na Božije Znanje i Milost, jedina dva svojstva za koja se kaže da sve obuhvataju, kao kad meleki kažu: *Gospodaru naš, Ti sve obuhvataš Milošću i Znanjem* (40:7; cf. 6:80; 7:89, 156; 20:98; 65:12). Posmatrano u odnosu na tumačenje 53. ajeta sure Fusillet, odnosno prethodnog ajeta iste sure, koje je ponudio Ibn Arebi, Božije obuhvatanje svega će se odnositi na ideju da ništa ne bi

postojalo bez Njegove Stvarnosti, pomoću koje se svaka postojeća stvar manifestira, a zatim se vraća Njemu, kao u ajetima: *Sve stvari propadaju, osim Njegova Lica* (28:88) i: *Sve na njoj prolazi. A ostaje Lice tvoga Gospodara, Posjednika Veličanstva i Plemenitosti* (55:26–27); (El-Kāšānī). Kao što El-Kāšānī piše: "Ništa ne izmiče Njegovu sveobuhvatanju; inače ni bi postojalo, pošto je istinska priroda svega stvarnost Njegovog Znanja i Njegovog Bitka kroz njega, a Njegovo Znanje je stvarnost Njegova Jastva (*Zāt*), te je Njegovo Jastvo stvarnost Njegovog Bitka. Stoga ništa ne izmiče Njegovome sveobuhvatanju, budući da ništa nema bitak, ili stvarnost, odnosno jastvo drugačije od Njega." (El-Kāšānī)<sup>30</sup>

Dželaluddin Rumi veli da Bog sve obuhvata, pa šta Mu god dodamo, biva nedostatak. Tako, broj jedan nalazi se u svim brojevima, a bez njega nijedan broj nije moguć.<sup>31</sup>

#### 2.2. *Svete predaje*

Sad ćemo navesti dva kudsī hadisa (*ħadīṣ kudsī*)<sup>32</sup> vezana za Božiju Blizinu.

Kad je riječ o Bogu najdražem načinu približavanja roba Njemu, Muħammed, a.s., prenosi:

"Uzvišeni je Allah, doista, rekao: 'Ko uznemirava kojeg od Mojih evlija – Ja sam mu objavio rat. Najdraže čime Mi se Moj rob može približiti jest ono što sam mu propisao. Moj će Mi se rob ustrajno približavati naflama pa ću ga zavoljeti, a kad ga zavolim, Ja sam sluh njegov kojim sluša, vid njegov kojim gleda, ruka njegova kojom radi, noga njegova kojom hoda. Ako Me upita, dat ću mu, a ako od Mene zaštitu zatraži, doista ću mu je pružiti.

*Hosseina Nasra*, El-Kalem, Sarajevo, 2002, str. 209–210.

<sup>29</sup> Vidjeti: S. H. Nasr Et Al. (eds.), *Ibidem*, 248.

<sup>30</sup> Vidjeti: *Ibidem*, 1170–1171.

<sup>31</sup> Usp. Dželaluddin Rumi, *Tajne uzvišenosti*, s perzijskog preveo Munir Drkić, Bookline, Sarajevo, 2011, str. 303.

<sup>32</sup> Hadisi/predaje u kojima Poslanik navodi Božije riječi tvore jednu vrstu hadisa poznatih kao sveti hadisi (*ħadīṣ kudsī*). *Kudsī hadisi* se razlikuju od Kur'ana po tome što se ne smatraju *doslovnom* riječju Božijom. Od Boga je samo njihovo značenje, ali formulacija dolazi od Muħammeda, a.s. Muslimani vjeruju da oni nisu objavljene kao Kur'an, već ih je Poslanik mogao čuti tokom svog Uzdignuća na nebo (*Mi' rādž*), u snu ili putem nadahnuća (*ilhām*). Vidjeti: Jonathan A. C. Brown, *ħadīs, naslijeđe vjerovjesnika Muħammeda*, s engleskog prevela Azra Mulović, Centar za napredne studije i El-Kalem, Sarajevo, 2016, str. 91.

<sup>27</sup> Vidjeti tumačenje koje se može odnositi na oba stavka (LVII, 4; LVIII, 7): S. H. Nasr Et Al. (eds.), *Ibidem*, 1332. Vidjeti: Mehdi Aminrazavi, *The Wine of Wisdom: The Life, Poetry and Philosophy of Omar Khayyam*, Oneworld Publications, Oxford, 2005, str. 149–150.

<sup>28</sup> Opširnije o životnoj sredini kao ambijentu koji je prožet Božanskim Prisustvom, vidjeti: Seyyed Hossein Nasr, *Susret čovjeka i prirode: dubovna kriza modernog čovjeka*, drugo izdanje, s arapskog preveo Enes Karić, El-Kalem, Sarajevo, 2001, str. 149–178; William C. Chittick, 'God surrounds all Things': An Islamic Perspective on the Environment, "The World & I", vol. I, br. 6, juni 1986, str. 671–678. Također, vidjeti: S. H. Nasr, *The Need for a Sacred Science*, Albany, State University of New York Press, 1993, str. 131, navedeno prema: Nevad Kahteran, *Perenijalna filozofija (sophia perennis): u mišljenju René Guénona, Frithjofa Schuona i Seyyeda*



Ni oko čega što radim nisam se više dvoumio kao oko duše vjernikove, koja ne voli smrt, a Ja joj ne volim nažao učiniti.”<sup>33</sup>

Dakle, Uzvišeni je dao da je njegovo bitisanje (*kejnūnetebu*) – sluh čovjeka... – opisano posebnim svojstvima. Ovo je najizražajniji oblik spajanja između čovjeka i njegova Gospodara, odstranjivanjem nekog njegovog čula nadopunjujući to Svojom egzistencijom, onog što je odstranio od čovjeka, kako to dolikuje Njegovoj Uzvišenosti.<sup>34</sup>

Šabestari veli:

*Manifestovanje moći, znanja i volje  
U tebi je, o, robe Vlasnika sreće  
Sluh i vid i život i govor od  
Sebe nemaš nego otud.*<sup>35</sup>

Muhammed, a.s., također, prenosi:

“Uzvišeni Allah kaže: ‘Ja sam u stanju učiniti Svome robu ono što o Meni misli, i s njim sam kad Me spomene. Ako on Mene spomene u sebi, i Ja njega spomenem u Sebi; a ako Me on spomene u nekoj skupini, Ja njega spomenem u skupini boljoj od nje. Ako se on Meni približi za jedan pedalj, Ja se njemu približim za jedan lakat; a ako se on Meni približi za jedan lakat, Ja se njemu približim za jedan hvat. Ako on Meni ide običnim hodom, Ja njemu idem žurno.’”<sup>36</sup>

Dakle, Bog se približava Svome robu mnogo više negoli se Njemu približava rob dok Mu stremi na putu koji mu je On postavio u vidu šerijata.<sup>37</sup>

<sup>33</sup> Neznatno modificiran prijevod iz: El-Buhari, *Buharijeva zbirka hadisa*, prijevod: Hasan Škapur i grupa prevodilaca, Visoki saudijski komitet, Sarajevo, 2008, tom 4, br. hadisa 6502, str. 622–623. Prijevod je modificiran na jednom mjestu, naime, tamo gdje se kaže “postat ću sluh njegov”, kao “Ja sam sluh njegov”. Božije riječi “Ja sam” pokazuju da je On već njegov sluh... ali rob nije toga svjestan. Otuda, ovaj velikodušni dar koji ta bliskost daruje robu jesu otkrovenje i (sa)znanje da je Bog njegov sluh i vid. Rob je mislio da on čuje svojim ušima, ali to nije bio slučaj. Više o ovome vidjeti: W. C. Chittick, *The Sufi Path of Knowledge*, str. 326–327; predgovor Enesa Karića u: El-Gazali, *Ibidem*, str. 23–24. Opširnije o ovome hadisu, vidjeti: Ur. kolegij, *Ibidem*, tom 1, str. 147–153.

<sup>34</sup> Abdurahmān Hasen Mahmūd, *U ožrađu šejhul-ekbera Muhjiddina ibn ‘Arebija: odbrana ili optužba njegovog naukovanja*, s arapskog preveo Muhamed Mušibegović, Sedam, Sarajevo, 2010, str. 167–168; usp. W. C. Chittick, *Ibidem*, str. 329.

<sup>35</sup> Mahmud Šabestari, *Sufijski ružičnjak*, s perzijskog preveo Ekrem Tucaković, Ljiljan, Sarajevo, 2003, str. 68.

<sup>36</sup> El-Buhari, *Ibidem*, br. hadisa 7405, str. 1120; El-Munzirī, *Muslimova zbirka hadisa: izbor*, prijevod: Šefik Kurdić, Kuća

### 3. Božija Blizina u islamskoj interpretativnoj tradiciji

*Jedna kaplja plače, što iz mora seli,  
more joj se smije i ovako veli:*

*“Uistinu svi smo božanska stvorenja,  
sve nas od cjeline samo tačka dijeli!”*<sup>38</sup>

(Omer Hajjam)

Ovdje iznosimo većinom sufijska tumačenja Božije Blizine, pošto su autori takve provenijencije ponajviše insistirali na Božijoj Bliskosti, Sveprisutnosti i Prisnosti, nudeći zadovoljavajuća objašnjenja ovog pitanja, podrazumijevajući da je ovo klizav teren, s obzirom na to da govorimo o nečemu što se primarno spoznaje *kešfom* (*otkrovenjem*), odnosno imaginacijom (*ḥajāl*). Zbog toga su onoliko koliko su bili u stanju onima koji nisu *kušali* Božiju Blizinu pokušali objasniti je na razumljiv način.

Najprije treba kazati da je Njegova veličanstvenost toliko očita da je ne mogu oči stvorenja vidjeti.<sup>39</sup> Zapravo, najjasnije se očituje Božije bivanje.<sup>40</sup> U tom smislu, El-Iskenderi kaže da pojava Sunca, zbog izuzetne jačine njegovog svjetla, predstavlja njegov zastor, mada tu, u suštini, zastora i nema.<sup>41</sup> Tako su i naši umovi slabi, a ljepota Božanske uzvišenosti je na vrhuncu sjaja i blještavila i sve obuhvaća. Iz Njegove očitosti ne izdvaja se nijedan atom carstva nebesa i Zemlje tako da je ta očitost uzrok Njegove skrivenosti. On se zaklonio od pogleda blještavilom Svoje

modrosti, Zenica, 2003, knjiga 3, br. hadisa 1886, str. 343; opširnije o ovom hadisu, vidjeti: Ur. kolegij, *Ibidem*, tom 2, str. 37–39. O još jednom kuds hadisu koji svojim značenjem također ukazuje na Božiju Blizinu, vidjeti: *Ibidem*, str. 76–78.

<sup>37</sup> Usp. W. C. Chittick, *The Self-Disclosure of God*, str. 133.

<sup>38</sup> Omer Hajjam, *Rubaije*, s perzijskog preveo Safvet-beg Bašagić, drugo izdanje, Tugra, Sarajevo, 2005, str. 63, rubajija 200.

<sup>39</sup> Usp. Ebu Hamid el-Gazali, *Oživljavanje vjerskih znanosti*, s arapskog preveli Zuhdija Hasanović... [et al.], Bookline, Sarajevo, 2006, knjiga 6, Muhlikat, str. 441.

<sup>40</sup> Usp. El-Gazali, *Ibidem*, 2007, knjiga 8, Mundžizjat, str. 384.

<sup>41</sup> El-Iskenderi, *Ibidem*, str. 355. Kaže Ibn Sina: “Moglo bi se reći da je Njegova ljepota zastor Njegovoj ljepoti, da je Njegovo očitovanje uzrok Njegovu povlačenju u nevidljivo, Njegova epifanija uzrok Njegove nedodirljivosti. Tako stvar stoji i sa laganim navlačenjem koprene od oblaka, kako bi se Sunce moglo bolje kontemplirati; kada, nasuprot tome, heliofanija izlize svu svjetlinu svoga sjaja, tad Sunce odbija pogled, pa je u tom slučaju Njegov sjaj zastor njegovu svjetlu.” (Henry Corbin, *Ibn Sina i vizionarsko kazivanje*, s francuskog preveo Rešid Hafizović, Naučno-istraživački institut “Ibn Sina”, Sarajevo, 2009, str. 187)

svjetlosti i Svojom očitošću.<sup>42</sup> Stoga i Sultān Veled kaže da je Uzvišeni očividniji i jasniji od svih stvorenja i svega stvorenoga, a samo zbog apsolutne sveprisutnosti i očiglednosti je skriven, odnosno “skriven je zbog siline vlastite otkrivenosti”.<sup>43</sup> I ne treba čuditi skrivenost očitošću zato što stvari i pojave dolaze do izražaja zahvaljujući svojim suprotnostima. Otuda, spoznaja onoga čije je postojanje univerzalno (sveobuhvatno) i što nema svoju suprotnost biva teška.<sup>44</sup>

Dakle, od Boga nas ne zastire nešto što porred Njega postoji, nego uobrazilja da nešto porred Njega doista i postoji.<sup>45</sup> Zato, u ono što nas upućuje na postojanje nadmoći Uzvišenoga spada i to što nas On zastire od Sebe onim što uz Njega ne postoji.<sup>46</sup> Istiniti nije zastrt, nego smo zastrti mi pa Ga ne vidimo! Jer, ako bi Njega nešto zastiralo, ono bi Ga i zaklanjalo, a ako bi Ga zaklanjalo, ono bi Ga i obuhvaćalo, a sve ono što nešto obuhvaća, ono nad njim ima i nadmoć, a *On je onaj koji ima nadmoć nad Svojim robovima*.<sup>47</sup> Ljudi koji tragaju za spoznajom Boga poput su čovjeka koji je jašući svoga magarca tragao za njim. Očigledne stvari bivaju teške i zamršene kad postanu tražene. U tome je tajna ovog pitanja. U tom smislu jedan pjesnik kaže:

*Očit Ti si i nikome skriven nisi;  
osim slijepcu koji ni Mjeseca svjestan nije.  
Međutim, svojom očiglednošću si se zaklonio,  
kako spoznati Onoga Koji se iza spoznaje skrio?!*<sup>48</sup>

No, ipak treba naglasiti da On, Uzvišen je, nije u svijetu, a niti izvan njega, niti je

sjedinen sa svijetom, a niti je od njega odvojen.<sup>49</sup> Kaže Ali ibn Ebī Tālib da je On tako Uzvišen u Uzvišenosti Svojoj da ništa ne može biti uzvišenije od Njega, dok je u bliskosti toliko blizak da ništa od Njega ne može biti bliže. Ali, Uzvišenost Ga Njegova ne udaljuje od ičeg u stvaranju Njegovu, niti Ga bliskost Njegova dovodi na razinu jednaku s bilo čime.<sup>50</sup> On se ne može opisivati kao odvojen od stvorenja niti kao spojen s njima, ni kao izvan stvorenog niti u njemu i takvim sličnim predodžbama.<sup>51</sup> Otuda se i svako fokusiranje osobe na *doživljaj* blizine Uzvišenoga treba događati kroz modus s jedne strane prirodno blizak stvorenju a s druge strane onaj koji će očuvati princip poštovanja Gospodarove svenadilaznosti.<sup>52</sup>

Također, prema El-Iskenderiju, od Boga nas, ustvari, zastire Njegova prevelika blizina. U komentaru na ovu tvrdnju Muḥammed Muštafā Ebū'l-'Ulā' objašnjava da kad se ruka toliko približi oku da se sastavi s njim, ono je od te prevelike blizine ne vidi, kao što se ni knjiga ne može čitati ako se previše približi očima. Ne vidimo Ga zato što nas On potpuno obuhvata i što smo porinuti u Njemu. Istovremeno, Njegovu blizinu ne trebamo shvatiti doslovno niti u uobičajenom smislu značenja blizine.<sup>53</sup> Tako je prema Ibn Arebiju i sa zrakom. Ono što nas sprečava da ga vidimo jeste jedino njegova prevelika blizina. Ne možemo ga vidjeti, niti se on može uobičajeno manifestirati. Kad bi bio daleko od nas, onda bismo ga vidjeli.<sup>54</sup>

<sup>42</sup> El-Gazali, *Ibidem*, str. 385; Teherani, *Ibidem*, str. 20–21, 33. i 164.

<sup>43</sup> Usp. E. Musić, *Ibidem*, str. 206–207. i 229.

<sup>44</sup> Usp. El-Gazali, *Ibidem*, str. 386.

<sup>45</sup> Usp. El-Iskenderi, *Ibidem*, str. 302.

<sup>46</sup> *Ibidem*, str. 71.

<sup>47</sup> *Ibidem*, str. 123.

<sup>48</sup> Usp. El-Gazali, *Ibidem*, str. 388; El-Gazali, *Niša svjetlosti*, str. 71.

<sup>49</sup> El-Gazali, *Oživljavanje vjerskih znanosti*, 2007, knjiga 9, Mundžijat, str. 131.

<sup>50</sup> Es-Sejīd eš-Šerīf er-Radi, *Staza rječitosti – govori, pisma i izreke Alije ibn Ebī Taliba*, s arapskog preveli Rusmir Mahmutćehajić i Mehmedalija Hadžić, Islamska zajednica u Hrvatskoj, Zagreb, 1994, govor 49, str. 71; ovaj navod se nalazi i u: Tehran Halilović, Seid Halilović, Muamer Halilović, *Kratka istorija islamske filozofije*, Centar za religijske nauke “Kom”, Beograd, 2014, str. 148.

<sup>51</sup> Usp. Ebu Mensur el-Maturidi, *Kitabu-t-Tevhid*, s arapskog

preveo Muharem Omerdić, “Islamska misao”, godina IX, 1987, br. 105–106, str. 12. Mada, Ulrich Rudolph smatra da El-Māturīdī nije autor ove kraće verzije *Kitabu't-Tevhida*; vidjeti: Ulrich Rudolph, *El-Maturidi i razvoj sunijske teologije u Semerkandu*, s engleskog preveo Enes Karić, Centar za napredne studije, Sarajevo, 2018, str. 338. Vidjeti također: Muhammed Ikbal, *Obnova vjerske misli u islamu*, drugo izdanje, s engleskog preveo Mehmed Arapčić, El-Kalem, Sarajevo, 2000, str. 161; Ibrahim Kalin, *Knowledge in Later Islamic Philosophy – Mullā Šadrā on Existence, Intellect, and Intuition*, Oxford University Press, New York, 2010, str. 233.

<sup>52</sup> Usp. Adnan Silajdžić, Samir Beglerović, *Akaidiska učenja Ebu Hanīfe: hanefijska tradicija tumačenja osnova islamskog vjerovanja*, El-Kalem, Sarajevo, 2016, str. 212.

<sup>53</sup> Usp. El-Iskenderi, *Ibidem*, str. 353; usp. W. C. Chittick, *Ibidem*, str. 39; vidjeti objašnjenje Hamze Fensūrīja u: E. de Vitray-Meyerovitch, *Ibidem*, str. 70–71.

<sup>54</sup> Usp. W. C. Chittick, *Ibidem*, str. 41.





Zato se i kaže u Kur'anu da pogledi do Njega ne dopiru (6:103) zbog Njegove blizine.<sup>55</sup>

Slično kaže i Rumi:

“Bog je uvijek blizu tebe. Šta god pomisliš ili zamisliš, On je kod te misli, jer On stvara tvoje misli i šalje ti ih. Ne možeš Ga vidjeti samo zato što ti je toliko blizu. Zar je to čudno? Ta i razum te prati u svemu što činiš, ali ti razum nigdje ne vidiš. Vidiš samo njegove tragove, ali ne vidiš njega samog. Naprimjer, neko ode u hamam i ugrije se; gdje se god po hamamu kreće, vatra je s njim i grije se od njezine toplote, ali vatru ne vidi. No, pošto iziđe napolje i očima vidi vatru, poznato mu je da vatra grije i zna tad da se i hamam ugrijao od te vatre.”<sup>56</sup>

A njegov sin, Sulṭān Veled, veli u stihu:

*Ovu tajnu nam otkri Allah: Ništa od Njeg' odvojeno nije.*<sup>57</sup>

Kako još predstaviti i doživjeti Božiju prisutnost? Neka nam bude dozvoljeno da se okoristimo riječima Enesa Karića u kojima kaže: “Voda je u bojama ‘nevidljivo prisutna’, ali ona konstituira boje u njihovu nastanku, zapravo: voda

<sup>55</sup> Usp. *Ibidem*, str. 133.

<sup>56</sup> Dželaluddin Rumi, *Ibidem*, str. 240-241.

<sup>57</sup> E. Musić, *Ibidem*, str. 200.

<sup>58</sup> Enes Karić, *Ljepota (Iz Enciklopedijskog leksikona Kur'ana)*, “Novi Muallim”, god. XIII, br. 50, 2012, str. 18. Pripisuju se Imamu Dža'feru eš-Šadiķu sljedeće riječi: “...Bog jeste u kamenu, vodi ili biljci, ali kamen, voda i biljka nisu Bog, baš kao što ulje jeste u svjetiljci, ali svjetiljka nije ulje. Bog jeste u svemu, ali na način da On prvo nešto stvori, a zatim mu daje da nastavi svoj kameni, vodeni ili biljni život, da opstane i ne propadne. Svjetlonosna tekućina svjetiljke, znači opstojnost njena, jesu ulje i fitilj, ali svjetiljka nije ulje niti fitilj. Ulje i fitilj su u svjetiljci zarad stvaranja plamena, ali svjetiljka ne može tvrditi da, pošto su u njoj ulje i fitilj, sama jeste ulje i fitilj. Nemoguće je da stvorenje koje je postalo od Stvoritelja bude Stvoritelj sam, pa su oni koji su u prošlosti vjerovali u jedinstvo Stvoritelja i stvorenog, nasjeli na varku vanjštine svojih dokaza. Oni su govorili da kako Stvoritelj jeste u svemu što postoji na svijetu ovom, onda je sve što postoji na svijetu ovom Bog.

Kada bi ovo vjerovanje bilo ispravno, onda bi svako biće ovog svijeta moralo posjedovati božansku moć, jer je i ono samo Bog. Međutim u svijetu cijelom nema bića jednoga koje posjeduje moć božansku. Da li iko od onih s ovakvim vjerovanjem može stvoriti barem i zrnce pijeska?! Dakle, da bi vjerovanje takvo o Stvoritelju i stvorenom bilo tačno, čovjek bi trebao biti Bog, a biti Bogom značilo bi činiti ono što Bog čini, pa s jednim ‘Budi!’ stvoriti svijet ili iz kapljice tekućine izvesti čovjeka.

presudno saodređuje boje. Time se sugeriraju putevi kako odmišljati Božije stvaranje i ‘Božije prisustvo’ u svijetu.”<sup>58</sup>

Ne možemo a da ne spomenemo prelijepi Suhraverdijev aforizam (kažemo aforizam i zbog sažetosti ove misli, ali prije svega zbog paradoksa koji se izvija iz njegovih riječi) u kojem kaže da je nedostižnost Njegova blizina.<sup>59</sup> Na tom tragu i Ibn Arebi veli da je On daleko zbog Svoje Blizine.<sup>60</sup>

Toliko kad je riječ o Božijoj Blizini, a sad ćemo se koncentrirati na naše približavanje Njemu, odnosno, spoznajaju Njegove Blizine i Sveprisutnosti.

### 3.1. Približavanje Bogu / spoznaja Božije Blizine

*Međ ašikom i mašukom nije zastor i zapreka,  
sam si sebi zastor, Hafiz, nek' se slomi tvoja ljuska!*<sup>61</sup>  
(Hafiz Širazi)

Prije svega, Kur'an nas obavezuje na postizanje stepena maksimalne bliskosti s Bogom (96:19).<sup>62</sup> Drugo, čovjek se razlikuje od meleka (anđela) po tome što se uzdiže sa stepena na stepen. On se neprestano približava Bogu i zadojba sve veću blizinu, dok su vrata približavanja

Kada se takvima kaže da, pošto već sebe smatraju Bogom, učine nešto od onog što Bog čini da bismo se i mi uvjerali da su oni doista Bog, odgovore: ‘Mi jesmo Bog, ali nismo svjesni da smo Bog’. Može li se prihvatiti takav govor lišen logike, koji naliči govoru djeteta?! Jer, ako čovjek zna da je Bog, kako onda može reći da nije svjestan da je Bog. Dva dijela ovog iskaza međusobno su oprečni, pošto neko ko kaže da je Bog onda ne treba reći da nije svjestan toga da je Bog. Ti, o Džabire, znaj da iako je Bog svugdje i u svemu, ta mjesta i stvari ipak nisu Bog. Sve su stvorenja Božija, a Bog je stvoritelj i čuvar mjesta i stvari” (Džafer Sadik, *Kapije znanja*, s perzijskog preveo Muamer Kodrić, Dobra knjiga, Sarajevo, 2009, str. 85-86).

<sup>59</sup> Usp. Shaykh Shihabuddin Suhrawardi Al-Maqtul, *Orijentalna mudrost – teozofija svjetlosti*, s arapskog preveo Rešid Hafizović, Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”, Sarajevo, 2011, str. 15.

<sup>60</sup> Usp. W. C. Chittick, *Ibidem*, str. 133.

<sup>61</sup> Hafiz Širazi, *Džavan*, s perzijskog preveo Bećir Džaka, Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”, Sarajevo, 2009, str. 274, gazel 262. Kaže Evħadu'd-Din Kirmāni:

*Moj prijatelju, nema zastora i stega osim tebe  
Na tvom putu nema trnja i zapreka osim tebe  
Da li ćeš onda dostići svoga Voljenoga?  
Nema ništa između tebe i Njega osim tebe.*

(Vidjeti: *Nauči gledati, izbor rubajia Awhaduddina Kirmānija*, “Živa baština – časopis za filozofiju i gnozu”, Fondacija “Baština duhovnosti”, Mostar, 2018, vol IV, br. 13, str. 81, rubajia 12).

<sup>62</sup> Usp. A. Silajdžić, S. Beglerović, *Ibidem*, str. 138.

melekima zatvorena,<sup>63</sup> dočim Mevlana kaže gdje god da prebivamo, čisti element melekske supstancije počiva u našoj prirodi i da će nas upravo ona vezivati uz dobre i divne stvari te potaknuti da tragamo za stepenima koji vode Blizini Božijoj.<sup>64</sup> Zapravo, prema Gazaliju, srce je to koje stremi Božijoj Bliskosti.<sup>65</sup>

Ako je Bog blizu, zbog čega da Mu se približavamo? Ovo je pitanje koje zahtijeva širu elaboraciju, ali ćemo se zadovoljiti s odmišljanjem u smjeru koji nam otkriva da je Gospodar uvijek blizak, samo je na čovjeku da toga bude svjestan, to jest, da povećava razinu svijesti o Božijoj Prisutnosti. Suhreverdi veli da smo mi navlastito zastrti od Njega snagom savršenstva Njegova svjetla i nesavršenstva naših svojstava, a ne zato što je Svjetlo nad svjetlima skriveno.<sup>66</sup> El-Iskenderi također smatra da se naša blizina Njemu ogleda u tome da vidimo kako nam je On blizu. Zbog toga i kaže: “Bože moj, kako si Ti samo blizu meni, a kako sam ja samo daleko od Tebe.”<sup>67</sup> Tako Feriduddin ‘Attār upravo na tom tragu podstiče:

*Bez predaba, tražite Ga i danju i noću  
sve dok vaša tvrdoglava borba ne zasluži Njegovu  
blizinu.*

*A ako vam se On skriva, ne očajavajte,  
On je uvijek tu kraj vas, ne posustajte.*<sup>68</sup>

Problem nije Božija Bliskost s nama, jer je On vječno blizu nas i bliži od naše žile kućavice. Problem je naša bliskost s Bogom, Kojeg mi ne možemo lahko vidjeti niti dokučiti. Viđenje Božije Blizine se treba postići, a način da

se to učini jeste da se posvetimo Poslanikovom obrascu. Iako Ga sad ne vidimo, možemo Ga vidjeti ako Ga obožavamo i služimo Mu kao da Ga vidimo,<sup>69</sup> a to je *ihsān*,<sup>70</sup> koji nam ukazuje na to kako postići bliskost Bogu.<sup>71</sup> Samo stepen *ihsāna* može iznjedrati takvu svijest koja je otvorena za Božiju Prisutnost. Uprkos Božijoj Blizini, osoba ju ne opaža i ne poznaje, osim ako ne slijedi autoritet Kur’ana. Da ne bijaše Božijeg kazivanja o tome, nijedna racionalna sposobnost ne bi ukazivala na ovu činjenicu.<sup>72</sup> No, valja kazati da se upravo razumom dolazi do Njegove Blizine,<sup>73</sup> a najbliži Bogu jeste upravo razum, odnosno intelekt.<sup>74</sup>

Najkorisnije za približavanje Bogu jeste koriti svoj *nefs* (*niskō ja*).<sup>75</sup> Također, tu je i *zīkr* (spominjanje i prisjećanje Božijih imena).<sup>76</sup> Glede onoga što sprečava kušanje ljepote Božije Blizine, to je okretanje svoga lica prema bilo kome drugom osim prema Uzvišenom Bogu.<sup>77</sup> Nadalje, Gazali kaže da je neznanje najodvratniji grijeh i nešto što najviše udaljava roba od Boga.<sup>78</sup> Zato u Blizini Božijoj nema mjesta neznanju:

*Hvala Bogu Dragome, pa se od sebe oslobodismo,  
u blizini Hazreti Hakkovoj, mi se sa svim upoznasmo.  
Od nerazumnosti i neznanja ustranu se ukrajčismo.*<sup>79</sup>

Kad se radi o drugim efektima približavanja Njemu, što se više približavamo Božanskoj Blizini, vrlina pravednosti jače šiklja.<sup>80</sup> Isto tako, bliskost s Njim uvećava čistotu.<sup>81</sup> Odnosno, blizina Njemu podrazumijeva udaljenost od svojstava životinja i šejtana te odlikovanje plemenitim ćudima, pa je stoga Bogu drag

<sup>63</sup> Usp. El-Gazali, *Ibidem*, 2004, knjiga 1, Ibadat, str. 526.

<sup>64</sup> Usp. William C. Chittick, *Sufijski put ljubavi: Rumijeva duhovna učenja*, s engleskog preveo Rešid Hafizović, Naučno-istraživački institut “Ibn Šina”, Sarajevo, 2005, str. 161.

<sup>65</sup> Usp. El-Gazali, *Ibidem* str. 234.

<sup>66</sup> Usp. Suhrawardi, *Ibidem*, str. 181-182. Platon naglašava da je Bog sa svima, mada to ne znamo, vidjeti: Plotin, *Eneade*, sa starogrčkog preveo Slobodan Blagojević, Beograd, 1984, VI.9.7.29, str. 242, gdje se prenose ove Platonove riječi.

<sup>67</sup> Usp. El-Iskenderi, *Ibidem*, str. 460-461; id., *Tadžu’l-arus*, s arapskog preveo Sabahudin Skejić, Nakšibendijska tekija “Mejtaš”, Sarajevo, 2010, str. 118.

<sup>68</sup> Feriduddin Muhammed Attar, *Govor ptica (Mantiq al-tayr)*, s perzijskog preveo Ahmed Ananda, Kulturni centar ambasade I. R. Iran, Sarajevo, 2003, str. 248.

<sup>69</sup> W. C. Chittick, *Sufism*, str. 47.

<sup>70</sup> Vidjeti: El-Munziri, *Ibidem*, knjiga 1, br. hadisa 2, str. 37-38.

<sup>71</sup> W. C. Chittick, *Ibidem*, str. 7.

<sup>72</sup> Usp. W. C. Chittick, *The Sufi Path of Knowledge*, str. 154.

<sup>73</sup> Usp. El-Gazali, *Ibidem*, str. 52.

<sup>74</sup> W. C. Chittick, *The Self-Disclosure of God*, str. 286. Da se ne radi o kontradikciji, s obzirom na to da smo na početku rekli da, prema Ibn Arabiju, upravo razum gleda Boga kao udaljenog i transcendentnog, vidjeti: *Ibidem*, str. 287.

<sup>75</sup> Usp. Iskenderi, *Ibidem*, str. 10.

<sup>76</sup> W. C. Chittick, *Sufism*, str. 66; id., *The Self-Disclosure of God*, str. 102.

<sup>77</sup> A. Silajdžić, S. Beglerović, *Ibidem*, str. 137.

<sup>78</sup> Usp. El-Gazali, *Ibidem*, knjiga 6, str. 495.

<sup>79</sup> E. Musić, *Ibidem*, str. 108. Obrnuto gledano, otuda znalac mora biti blizu Uzvišenom Bogu, vidjeti: Mustafa Jahić, *Ālim u islamskoj tradiciji*, “Preporod – islamske informativne novine”, god. XLVIII, br. 3/1133, 1. februar 2019. / 26. Džumade-l-ula 1440, str. 15.

<sup>80</sup> Usp. Seyyed Hossein Nasr, *Srce islama*, s engleskog preveli Enes Karić, Rešid Hafizović, Nevad Kahteran, El-Kalem, Sarajevo, 2002, str. 318.

<sup>81</sup> W. C. Chittick, *Sufijski put ljubavi*, str. 244.



onaj koji Mu je blizak.<sup>82</sup> U kudsî hadisu Uzvišeni aludira na to da je On Svoga evliju (*dobrog, Božijeg čovjeka*) nazvao evlijom zato što je on u Njegovoj neposrednoj blizini (od glagola *velije* – biti u neposrednoj blizini).<sup>83</sup> To je, dakle, blizina u svojstvima, a ne u prostoru.<sup>84</sup> Ili, kao što Mevlana Rumi kaže:

*Bliskost Bogu nije uspjeti se ili se dolje spustiti,  
bliskost s Njim znači iz tamnice postojanja uteći.*<sup>85</sup>

Nešto širi opis približavanja Njemu nam daje Kušejri. Veli on da se najprije čovjek približava svojim vjerovanjem i potvrđivanjem, potom se približava *ihsānom* i provođenjem. Bog približava čovjeka Sebi time što mu na Ovome svijetu dadne spoznaju, a na Onome ga počasti osvjeđenjem i viđenjem Gospodara, a između toga počasti ga na razne načine blagorodnosti i milosti. Čovjek se ne može približiti Njemu ničim osim udaljavanjem od stvorenja. Ovo je jedno od svojstava srca, što je izvan osjetilnog i opipljivog. Mogućnost da se približe Bogu znanjem i moći jeste opća za sva stvorenja. Ko ostvari Njegovu Blizinu, njemu biva podarena trajna svjesnost u Njegovoj Blizini, jer na to ga goni bogobožnost, osjećaj odanosti, stida i privrženosti.<sup>86</sup>

Kušejri iznosi jedan dubok uvid. Vidjeti blizinu, ustvari, znači biti zaklonjen od nje zastorom. Naime, ko misli o sebi da je dostojan nečega ili da je nešto svojom zaslugom postigao, takav je u velikoj zabludi. Zbog toga kažu: “Bog te učinio daleko od Svoje blizine, to jest da budeš svjestan Njegove blizine.” Uživanje Njegove blizine je jedan od znakova dostojanstva, jer je Uzvišeni u svakoj prijatnoj i uživanjem ispunjenoj situaciji. Ostvarenje uzrokuje nestajanje od samoga sebe. Kad se radi

o doslovnoj bliskosti s Bogom, On je uzvišen od toga jer Njega ne obuhvata ni granica ni prostor, ni kraj ni količina. Njemu se ne može stvorenje fizički približiti niti se išta stvoreno od Njega može odvojiti. Njegovo ime *Es-Samed* (svojstvo da je On potreban svima, a da Njemu niko nije potreban) ne prihvata ni spoj niti odvojenost. Bliskost koja se Njemu ne može pripisati jeste fizička bliskost, a bliskost koja je nužna kad se o Njemu govori jeste bliskost znanjem i viđenjem; dozvoljena bliskost je ona kojom On odlikuje neke Svoje robove, a to je bliskost blagodat i dobrote.<sup>87</sup>

Postoje stepeni stvarnosti, neki bliži Stvarnom Bitku, a neki dalji. Blizina Stvarnom se prosuđuje u pogledu stepena sudjelovanja u Njegovim atributima, to jeste, po intenzitetu jedinstva nivoa, njegova života, svijesti, moći, volje, milosti, mudrosti, ljubavi i tako dalje. Udaljenost od Stvarnog se prosuđuje prema slabosti ovih istih atributa.<sup>88</sup> Zbog toga se sreća dostiže poprimanjem Njegovih osobina (*tehalluk*),<sup>89</sup> to jest, posredstvom blizine (*kurb*) Bogu,<sup>90</sup> a ovu sreću, pak, pomoću blizine Bogu daruje jedino vjera.<sup>91</sup>

## Umjesto zaključka

Sad, kao da se prirodno nameću sljedeća pitanja: da li (post)moderni ili *postnormalni* (Ziauddin Sardar) čovjek osjeća Prisustvo Boga Svevišnjega? Da li *vidi* Njegovu neprekidnu intervenciju s ovu stranu zvijezda? Da li je on, ustvari, deista? Zašto insistirati neodrživim tumačenjima da je Bog *negdje tamo*, daleko? Da li su čovjekova svakodnevna nastojanja usmjerena prema Bogu? Je li cilj, naprimjer, današnjih religijskih diskursa stjecanje Božije Blizine? Ima li na umu

na mjesto” (Ebu Hamid Muhammed el-Gazali, *Mjerilo djela*, s arapskog preveo Almir Fatić, Almir Fatić, Sarajevo, 2005, str. 205).

<sup>82</sup> Usp. El-Gazali, *Ibidem*, knjiga 8, str. 404.

<sup>83</sup> El-Iskenderi, *Mudrosti*, str. 337. Veli Burhānu'd-Dīn Muḥakkik Tirmizī: “Pošto Uzvišeni Hakk nekog od Svojih robova ukrasi dostojanstvom susreta s Njim, odabere ga i prizove u spoznaju Njegove blizine. Šta je taj susret? To je utrnucé. To je ono što se zove fena. U tom trenu se proživljava utrnucé i spoznaje značaj Božijeg sveprisustva” (E. Musić, *Ibidem*, str. 114).

<sup>84</sup> Usp. El-Gazali, *Ibidem*, str. 404; A. Silajdžić, S. Beglerović, *Ibidem*, str. 113. i 142.

<sup>85</sup> W. C. Chittick, *Ibidem*, str. 207. El-Gazali kaže: “...Ovako se treba vjerovati kada je u pitanju blizina (*tekarrub*) Uzvišenog Allaha, a ne da se ona pretpostavlja u džennetskoj kući pa da se onda trebaš približavati vratima te kuće i da tako tvoja blizina u odnosu na Gospodara bude s obzirom

<sup>86</sup> Usp. El-Kušejri, *Kušejrijeva poslanica o tesavvufskoj znanosti*, s arapskog preveo Sabahudin Skejić, Bookline, Sarajevo, 2006, str. 63.

<sup>87</sup> Usp. *Ibidem*, str. 64–65. Opširnije, vidjeti: Mohammed Rustom, *Approaches to Proximity and Distance in Early Sufism*, “Mystics Quarterly”, vol. 33, br. 1/2, mart/juni 2007, str. 11–14; E. de Vitray-Meyerovitch, *Ibidem*, str. 121–122.

<sup>88</sup> W. C. Chittick, *Science of the Cosmos, Science of the Soul*, str. 141.

<sup>89</sup> W. C. Chittick, *The Sufi Path of Knowledge*, str. 43.

<sup>90</sup> Usp. W. C. Chittick, *Ibidem*, str. 151; id., *The Self-Disclosure of God*, str. 81.

<sup>91</sup> William C. Chittick, *The Sufi Path of Knowledge*, str. 196.



čovjek da je svrha njegova života na ovom svijetu postizanje što većeg stepena bliskosti s Njim (*qurb*)?<sup>92</sup> Da li se navikao na svoj zaborav, pa se osjeća neovisnim (XCVI, 6–7)? Sve su to pitanja o kojima treba razmisliti, jer, s jedne strane zagovaramo Božiju Svemoć i Blizinu, a s druge strane, nesvjesno Mu osporavamo interventnost u svijetu, uvjereni da je čovjek kovač svoje sreće.<sup>93</sup>

<sup>92</sup> Usp. A. Silajdžić, S. Beglerović, *Ibidem*, str. 83.

<sup>93</sup> Usp. Abdullah Čelebić, *Aspekti ljubavi prema Bogu. Ljubav prema Ehli-Bejtu*, "Islamska misao", god. VIII, br. 94, 1986, 14. "Allah, dž.š., obujmljuje sve stvari, sa svim je stvarima, sa svim stvarima je sablesjednik, nema trenutka u Kreaciji da Bog nije prisutan. (...) Mi sve ove poslove oduzimamo Bogu i onda Ga gurnemo u jedan čošak Kreacije gdje ćemo ga naći nakon isteka cijele jedne vječnosti. Uglavnom, Boga vidimo kao jedno biće bez

Također, važno je već spomenuto *prisjećanje* (*zikr*) i opomena (post)modernom čovjeku jer zanemaruje činjenicu da nema raspolućenosti između svijeta transcencije i svijeta imanencije, jer zaboravlja da Nebo i Zemlja nisu dva odvojena koncepta,<sup>94</sup> a, u drugu ruku, on ignorira da se jedino može potpuno ostvariti u toplom zavičaju Božanske Prisutnosti.

jake volje, Koji ne može baš mnogo toga uraditi, Koji je poslove upravljanja ovog svijeta prepustio drugima. Bogu dajemo mjesto u prvom i zadnjem čošku Kreacije, a značenja praiskonsko i vječno razumijevamo kao prvo i posljednje vrijeme" (Allame Sejjid Muhammed Husejn Husejni Teherani, *Učenje o proživljenju*, s perzijskog preveo Amar Imamović, Fondacija "Baština duhovnosti", Mostar, 2016, sv. 3, str. 229).

<sup>94</sup> Vidjeti, naprimjer: N. Kahteran, *Ibidem*, str. 222.

## Abstract

### Speech about the proximity of God – the Muslim perspective

Haris Dubravac

The paper discusses contents from the Qur'an, holly traditions (*eḥādīṭ qudsiyye*) and mostly works by classical Muslim authors who wrote about the Proximity of God, the Omnipresence, the Comprehensiveness, the All-existence, and the Immanence. Prior to that, the paper presents the relation between God's transcendence (*tenzīh*) and immanence (*tešbīh*). We have also discussed the ways and effects of getting close to God, i.e. man's answer to the Proximity of God by being aware of the comprehensive Reality, focusing especially on the poets of Sufi provenance who have presented God's Omnipresence in an appealing manner. In the end, we conclude the discussion with an unusual part, which seems more appropriate considering the nature of the text.

**Keywords:** the Qur'an, holly traditions (*eḥādīṭ qudsiyye*), God's transcendence (*tenzīh*), God's immanence (*tešbīh*), the Proximity of God (*Qurb*) and the Omnipresence, Sufi authors, getting close to God